

KÜTÜPHANECİLİK VE BASIN - YAYIN TARİHİMİZ İLE İLGİLİ KAYNAKLAR

Efdalettin : Memâlik-i Osmâniyede tıbbâ'tın kıdemi. Tarih-i Osmani
Encümeni Mecmuası, 7. Sene, 40. Cüz, 1 Tegrinievvel 1322, 242-248, ss.

İsmet BİNARK

Türkiye'ye matbaanın girmesi tarihi olarak, her ne kadar 1727 yılı gösterilirse de, bu tarihten çok önceleri memleketimizde matbaanın bulunduğu kesinlikle bilinmektedir.

Rum Mystakidis Efendi ile Musevi Bodrumlu Avram Galânti, matbaacılığın memleketimizdeki tarihini 1493 - 1494 yıllarına kadar götürmektedirler.⁽¹⁾

Bu konu ile ilgilenenlerden Efdalettin Efendi'de, Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası'nda "Memâlik-i Osmâniyede tıbbâ'tın kıdemi" başlıklı yazısında, 1514'den sonra batıda ve bizde Arap harfleriyle kitap basıldığını ve İstanbul'da basılı kitap ticaretinin mevcut olduğunu yazmıştır.

Bu yazımızda, Türk matbaacılığının tarihçesi ile ilgilenenlerin çoğunluğunun kendisine atıfta bulunduğu Efdalettin Efendi'nin yukarıda adı geçen yazısını, bu konu ile ilgili olarak kendinden öncekilerinden iktibasen yaptığı hatalı nakilleri düzeltici ve tamamlayıcı notlarla; kütüphanecilik, basın - yayın ve dolayısıyla kültür tarihimizi çok yakinen ilgilendirdiği için, transkribe ederek aynen yayınlıyor, meslekdaşlarımızın ve ilgililerin bilgilerine sunuyoruz.

*

(1) Matbaacılığın memleketimizdeki tarihi ile ilgili olarak «Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı - 10 - 11 Aralık 1979, Ankara-»'na sunulan konu ile ilgili tebliğlere ve neşriyate bakılmalıdır.

Memâlik-i Osmâniyede tıbbâ'tın kıdemi (2)

Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuasının birinci cildinin üçüncü cüzünde [sahife : 178] san'at-ı tıbbâ'tı memâlik-i Osmâniyede tesis eden (İbrahim Müteferrika) hakkında müteveffa doktor (Kareğun) (3) tarafından yazılmış bir makâle mevcuddur. Bu makaleden mülhem olan (Mistâkidis) (4) Efendi dahi (Hükümet-i Osmâniye tarafından ilk tesis olunan matba') unvanıyla diğer bir makâle yazarak [Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası, cüz 5, sahife : 332] bunda İbrahim Müteferrikanın tesisâtı ve vücûda getirdiği matbûa'ları tavih edilmekle beraber bundan evvel memâlik-i Osmâniyede usûl-ü tabî'n mevcud olduğuna dair bazı fıkralarda derç edilmiştir.

Bu fıkralarda verilen malûmâtın on beşinci asr-ı milâdî [dokuzuncu asr-ı hicrî] zarfında İstanbul'da sanat-ı tıbbâ't icrâ edilmiş olduğu ve Beyâzîd-î Sâni tarafından ısdâr ve Selim-i Evvel cânibinden M. 1515; H. 921 tecdîd edilen bir irâde üzerine tıbbâ't ile işigal cezâ-yı i'dâm (5) ile men' edildiği yazıldıktan sonra M. 1490 K. 896 tarihinde İstanbul'da (Tarih-i İbrâni) namında bir eser basılmış olduğu ve âsâr-ı sâire M. 1492 H. 898 tarihinden M. 1518 H. 1007 tarihine kadar intişar ettiği ve M. 1698 H. 1110 tarihinde Ermeniler tarafından matbaa' tesisine teşebbüs olunmuş ise de akim kaldığı anlaşılmaktadır. Makâle-nin bundan sonrası Müteferrika İbrahim Efendinin teşebbüsâtının netâyicine dâirdir. Bahsîmiz memâlik-i Osmâniyede tıbbâ'tın kıdemiine âit olduğu cihetle yalnız İbrahim Müteferrikadan ya'ni M. 1726 H. 1139 dan evvelki matbaa'cılığın tetkikle işigâl edilerek bu netâyicden bahis olunmayacaktır.

Mistâkidis Efendinin verdiği şu izâhâtdan başka sair erbâb-ı tetkik tarafından verilen malûmâta göre gerek Dersaadetde (6) gerek diğer memâlik-i Osmâniyede matbaa'cılık evvelce tesis edilmiş olduğu gibi bilhâssa Avrupa memâlikinin bazılarında hurûf-u şarkîyye ile icrâ-yı tab'îyyat edildiği münfehim olmaktadır.

Merhum Ebüzziya Tevfik Beyin matbaa'cılığa dâir yazdığı makâlâtta Karl Fav Ülmanın Tarihi tıbbâ'tından (7) iktibâsen M. 1514 H. 920 tarihinde

(2) Efdalettin: Memâlik-i Osmâniyede tıbbâ'tın kıdemi, Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası, 7. Sene, 40. Cüz, 1 Tegrinievvel 1322, 242-248. ss.

(3) İmre Caraczon (Karaçun) : İbrahim Müteferrika, Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası, 1. Sene, 3. Cüz, 1 Ağustos 1326 (1910).

(4) Mystakidis : Hükümet-i Osmâniye tarafından ilk tesis olunan matbaa ve bunun neşriyatı, Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası, 5. Cüz, 1 Kânunuevvel 1326.

(5) Mystakidis Efendi, II. Beyazîd'in, basma san'atıyla uğraşanlar hakkında idam cezası irade eylediğini ve I. Selim'in de bu cezayı yenilediğini söylemekte ise de, Osmanlı tarihinde böyle bir cezaya uğrayanlara dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

(6) Der-saadet : İstanbul, [der-i saadet : Saadet kapısı : İstanbul].

(7) Karl Faulmann'ın Matbaacılık tarihi, Ebüz-Ziya Tevfik (Mecmua-i Ebüz-Ziya, No. 31, 1675. s.)

İtalyada Fânü kasabasında ⁽⁸⁾ ve dört sene sonra Venedikde ve M. 1578 H. 981 tarihinde Romada ve M. 1595 H. 1004 tarihinde Viyanada hurûf-u şarkîyye ile icrâ-yı tîbâa't eden matbaa'lar küşâd olunarak Fûrkân-ı azîm ve emsâl Meydânî kitabı ve Hristiyanlığa müteallik bâ'zî âsârın Arabî ve Farisî lisanları ile tab'edilmiş olduğu beyan edilmiştir.

Bu hususda Osmanlı âsâr-ı tarihîyesi sâkit olduğu halde müdakkik-i şehîr Mustafa Paşa merhumun Netâyicü'l Vukûât'ında ⁽⁹⁾ sahife 130 [cild-i sâlis] şü : «filasî Avrupalı olub ihtidâ eden Müteferrika İbrahim Efendinin himmetile san'at tab' ve temsil dahî ihdâs olunub haylice kitab basıldı lâkin Sultan Murad-ı Sâlis asrında bir ecnebi Türkçe hurûf ile kitab tab' etmek ve gümrük rûsûmundan mua'f tutulmak üzere ruhsat istidâ edub müsaâdeyi hâvi ferman verilmiş olduğundan dokuz yüz doksan altı tarihinde Vâsîf Tarihi ⁽¹⁰⁾ hacminde bir kitab basılmış ve Ferman-ı Âlî-i mezkûrû dahî dîbacesine aynen yazmış olmakla bir nüshası Şeyh-ül islâm-ı esbak Hüsam Efendi merhumda manzûr-u fakîr olub fakat ismi ve kangî fenden ⁽¹¹⁾ olduğu hatırdı kalmadı. Demek isterim ki fen-i tab' işbu İbrahim Efendiden yüz elli sene evvel Türkistanda hâsıl olmuş ise de ilerleyememiştir." Fıkra ile tîbâatın memâlik-i Osman'yede kîdeminî beyan eylediği görülmektedir.

Bundan başka Tarih-i Peçevinin ⁽¹²⁾ Matbaa'-ı Âmirede ⁽¹³⁾ tab'ının birinci cildinin 107 nci sahifesinde yazılan şü «ve küffârın basma hat ile kitâbet icâd-

(8) Arap harfleriyle ilk kitabın, 14 Eylül 1514 tarihinde, İtalya'da Fano şehrinde basıldığı, bütün kaynaklarca, birbirlerinden ıktibas yapılmak suretiyle teyid edilmekte ise de, bu kitabın adı ve yazarı hakkında birleşilememektedir. Örneği elde bulunan ilk Arap harfli kitap, İtalya'da 1516'da, birisi Arapça olmak üzere dört dilde basılmış olan Mezâmîr (Zebûr'un sûreleri) dir.

(9) Netâyicü'l Vukûât, yazarı: Mansurizâde İzmirli Mustafa Nuri Paşa. II. Abdülhamid devrinde Maarif ve Evkaf Nazırlıklarında bulunmuş olan Mustafa Nuri Paşa (ö. H. 1307 = M. 1889)'nın bu eseri 4 cilttir.

(10) Vâsîf Tarihi, yazarı : Ahmed Vâsîf. Eser H. 1166 = M. 1752'den H. 1219 = M. 1804 yılına kadar olan 53 yıllık hâdiseleri içine alır. Vâsîf, İzzî ile kendi arasında vak'a-nüvis olanların bıraktıkları müsveddeleri toplamış, kendi zamanındaki hâdiseleri de buna eklemiştir. Eserin 1166 - 1188 yılları arasındaki bölümü 2 cilt olarak 3 defa basılmıştır. İstanbul, 1219 (1. C., 327 s.; 2. C., 315 s.); Mısır, 1246, Bulak (1. C. 190 s.; 2. C., 251 s.); Mısır, 1246, Bulak (1. C., 218 s.; 2. C., 190 s.)

(11) Sözü edilen kitap geometriye ait olup, Nasîrüddin-i Tûsî'nin Kitab-ı tahrîr li-usulî Oklîdisî'dir. 1594 yılında Roma'da basılmıştır. Kitabın kapağında Nasîrüddin-i Tûsî, eserin müellifi diye gösterilmekte ise de, yine kapaktaki Latince ibarede, kitabın mütercimi olarak gösterilmiş ve ayrıca, serbest bir tercüme olduğu belirtilmiştir. Bir nüshası, İstanbul Millet (İl Halk) Kütüphanesi'nde 1453 numarada kayıtlıdır.

(12) Peçevî Tarihi, yazarı: Peçevî İbrahim, Eser H. 926 = M. 1520 tarihinden H. 1058 = M. 1648 yılına kadar Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman ve I. Mustafa devri hâdiselerini

ları garib san'atdır ve elhâk özge icâddır. Vilâdet İ'sa Âleyhisselâm sene 1440 tarihinde Mayansi ⁽¹⁴⁾ nâm şehirde İvan Gutenberk namında bir hekim icâd ettiğini yazmışlar ol zamandan bu tarihe gelince iki yüz yıl olmuştur. Küf-fârın cemîr' kütübü basma hat iledir. Eğerce ibtida bir kitab basdırılmak murad olunsa yazılmak kadar hurûfın yerli yerine vaz' etmekde ve dizelemekde suû'bet vardır. Sonra dilerse faraza bin kitabı kati zaman-ı kalilde bastırmak olur. Bin cildin bir cild hattı kadar zahmeti olmaz.» ibare ilede tıbbatın vücûdundan haber verilmektedir.

Halbuki gerek memâlik-i ecnebiyede basılıb dahil memâlik-i Osmaniyeye getirilen veya melâlik-i Osmanîye dahilinde ihdas edilen matbaa'larda tab' edilen pek çok âsâr-ı matbua' bulunduğu destirest olundukça anlaşılmaqda olduğu halde bunların tarihine dâir malûmat alınamaması şâyân-ı esef olub bu ise vücûh-u tarihiyenin yalnız vakay'-ı siyasiye ile alâkadar olub târih-i içtimai' ve medenîye ehemmiyet atf eylememelerinden ileri gelmiştir.

Muzlim görünen bu bahsin tenviri için elde bulunan şu ma'lûmat-ı nâkisa-ya göre Sultan Beyazid-i Sâni zamânından beri tab' ve matbuât memâlik-i Osmaniyeye ayân olduğu bilâ' i'tiraz kabul edilmek zarûri ise de gerek Pâdişah-ı müğârû ileyhin, gerek halefî Bâhirüşşerefînin ve anların ahlâfının fen tab'ı men' etmek için fermanlar isdâr eyledikleri bir vesikaya istinâd etmedikçe kabul edilmek doğru olamayacaktır.

Elde mevcut olan Divân-ı Hümâyûn kuyûduna nazaran 961 tarihinden daha ileri geçerek tetkikatda bulunmak o zamandan evvelki defâtirin mevcut olması sebebile kâbil olmadığından zikr olunan f'dam tehdidini hâvi fermanı bu kuyûdât içinde bulmak müstehildir. Böyle bir fermanın mevzu olarak mevcûdiyeti tâyin olunmadıkça Pâdişâhân-ı izâmın maarifperverlikde şöyle bir nakîsa-i şiddetkârâne ihtiyar eylediklerini kabul etmemek zarûridir. Bahusus Mustafa Paşa merhumun bahs eylediği Sultan Murad-ı Sâlis fermanında irâe olunan himayetkârlık bunun aksini isbat eylemektedir.

Esâtize-i müdakkikin Osmaniyeden Ali Emîri Efendi ⁽¹⁵⁾ hazretleri zikr olunan fermanın münderiç bulunduğu bir matbu kitabı vesîka olarak irae ve mütalâa'-ı vâkıyî teyîd buyurmuşlardır.

İçine alır. Eser basılmıştır : 1. C.; İstanbul, 1281, 504 s.; 2. C., İstanbul, 1283, 487 s.

(13) Sultan III. Selim devrinde Üsküdar'da bulunan «Dârü't-tab'», yani «Basmahâne», Sultan II. Mahmud'un saltanatı sırasında İstanbul tarafına nakledilerek «Matbaa-i Âmire» ismini almıştır.

(14) Almanya'daki Mainz şehri.

(15) Türk edebiyatı araştırmacısı, tarihçi ve kütüphaneci (d. Diyarbakır-1857 - ö. İstanbul 1924). Çeşitli memuriyetlerde bulunan Ali Emîri Efendi, emekli olduktan sonra Fatih'de Millet Kütüphanesi adını alan kütüphaneyi kurmuş (1916) ve öncünce kadar bu kütüphanenin müdürlüğünü yapmıştır. «Tarih ve Edebiyat» adlı bir dergi de yayımlanmış olan Ali Emîri'nin başlıca eserleri; Diyarbakırlı şâirlerden bahseden Tezkire-i Şuara-yı Âmid, İstanbul, 1909; Levamîül Hamidiye, İstanbul, 1894; Cevahir-ül-Mülûk, İstanbul, 1911; Ezhar-ı Hakikat, İstanbul, 1918; Osmanlı Vilâyat-ı Şarkiyesi, İstanbul, 1918; Şeyh Emin-i Tokadi Hazretlerinin Tercüme-i Hali, İstanbul, 1950.

Kitab-ı mezkûr dibâcesinde :

Kitab-ı tahrir usul lavkîdis men

Telif-i Hoca Nasruddin et-Tûsi

unvânını hâizdir. Fakat nerede tab' edildiğine dâir üzerinde bir kayıd bulunmamıştır. Hurûfâtı malûm olan hurûfât-ı atika resminde ve şimdiki on altı punto cesâmetindedir.

İlk sahifede Sultan Murad-ı Sâlisin fermânı mündericidir.

Fermân şudur :

Hez sûret emr-i Pâdişâh-ı İslâm

es-Sultan ibnüssultan

es-Sultan Murâd Hân

Mefahir-ül ümerâ-i elkirâm merâcî-ül kübera-i elfihâm
ülû elkadr velihtirâm elmuhtassîn bimezîdi r'nâyet-ül el-Melik
el-Allam memâlik-i mahrûsemde vaki' olan Sancak Beyleri ve
Kapudanlar dame r'zzuhûm ve mefahir-ül kuzat ve elhûkkâm
maâdin-ül fezeyil velkelâm zıkr olunan yerlerde olan kâdılar
zide fadluhum tevk'i refi-i hümâyûnum vâsıl olacak malûm
olaki memâlik-i mahrûsemde ticaret eden efrenc tacirlerin-
den dârendikân fermanın hümâyûn Ber Antun ve Orasyo ve
led Bendini nâm bezirgânlar dergâh-ı ma'lâma gelib Vilâyet-i
Frankistandan ticâret için ba'zı meta' ve Arabî ve Farisî ve
Türki basma mu'teber kitablar ve risâleler getirib memâlik-i
mahrûsemde kendi hallerinde bey' ve şîrâ ederler iken ba'zı
kimesneler yolda ve izde ve iskele ve ma'berlerde fuzûlî yük-
lerin yıkıb denklemin bozub içinden beğendikleri aknişe vesâir
emti'a kısmını akçasız ve cüz'î baha ile cebren alıb ve sizde
Arabî ve Farisî kitablar neler deyü ticâret için getirdikleri
cemi-i' kitabları ellerinden alıb bahâsın vermeyib ve kendilerin
ve vekillerinin ve adamlarının bey' ve ticâretlerine mâni' olduk-
ların bildirib min-ba'du emin ve emân üzere gelib gidib kendi
hallerinde ticâret ettiklerinde bir ferd dahl almayub müft ve
meccânen meta'ları alınmayub ve yükleri bozulmayub men'
olunmak bâ'bında hükm-ü hümâyûnum taleb ettikleri ecelden
buyurdum ki hükmü şerifimle her kınğızın taht-ı hükûmetinde
dâhil olurlar ise yolda ve izde ve menâzil ve merâhilde ve
iskeleler ve ma'berde kendi hallerinden emin ve emân üzere
bey' ve şîrâ ve ticâret ederlerken hâricinden bir ferdi meta'-
larına dahl ettirmeyib ve sâhibinin rızası olmadan cebren bir
nesnelerin ve o makûle kitabların gasb ettirmeyip her ne
ahırlar ise hüsn-ü rızâlarıyla bey' edenlerden bitemamı ba-
hâlarıyle aldırıp akçasız veya eksik baha ile cüz'iden ve küll-
liden bir nesnelerin aldırmayıb min-ba'dü mezkûrân bezirgân-
lara ve vekillerine ve adamlarına şer-ü şerife ve ahd-i nâme-i

hümâyûn muhâlif as'lan ve kat'an kimesne dahl ve tecâvüz ettirmeyesiz memnu' olmayıb inad ve muhâlefet eyleyenleri esmâlarıyla yazub arz eyleyesiz. Bu husus için tekrâr şikâyet ettirmeyesiz.

Şöyle bilesiz ve bâ'delyevm bu hük-m-ü şerffimi ellerinde ibkâ edib alâmet-i şerife i'timâd kılasız. Tahrîran fi evâyil zilhic sene sitte ve tis'ine ve tis'u miye. Mahrûse-i Kostanti-niye. (10)

Bu ferman mefâdına nazaran H. 996 tarihinden mukaddem memâlik-i Osmaniye haricinde huruf-u şarkiye ile tab olunan kitapların memleket dahilinde

(16) Bu fermânı, sadeleştirerek şu şekilde özetleyebiliriz :

"Bu suret (ferman) İslâm Pâdişahı Sultan oğlu Sultan Sultan Murad Han'ın emridir.

Cömertlik timsâli, emirlerin iftihar kaynağı, hürmet ve kadir sahibi büyük zatların baş vuracağı yer ve Zül-celâl Hazretlerinin (ululuk sâhibi olan Allah'ın) inayetine mazhar olan ve kendi hükümrânlığım altında bulunan fazilet ve iftihar kaynağı Sancak Beyleri, Kaptanlar, Mahallî İdareciler, yüksek hümâyûnuma ait imzalı ferman sizlere ulaştığı zaman bilesiniz ki, hükümrânlığım altında bulunan memleketlerde ticaretle uğraşma fermânına hâiz olan yabancılardan Ber Antun ve Orasyo oğlu Bendini namındaki tüccarlar, yüksek dergâhıma gelip, ticaret için Frenkistan vilâyetinden bazı eşya, Arapça, Farsça ve Türkçe basma muteber kitapları ve risaleleri hükümrânlığımız altındaki memleketlere getirip, kendi hallerinde bunların alım ve satımı ile uğraşırken, yolda, izde, iskelelerde ve geçitlerde, bunların yüklerinin ve denklelerinin yıkılarak ve bozularak kumaş ve diğer kıymetli eşyalarının bir kısmını para ödmeden veya cüzî bir baha ile zorla ellerinden alarak, sizde ticaret için Arapça ve Farsça daha ne gibi kitaplar var diyerek, ellerindeki bütün kitapları alarak ve üstelik karşılığını ödmeden ticaretlerine mani olunduğunu bildiren ve kendi hallerinde ticaret ile uğraşırken hiç kimse tarafından kendilerine müdahale edilmemesi, eşyalarının ve yüklerinin bedâva alınmaması ile ilgili olarak, benden bir ferman talep etmektedirler. Fermânım şudur ki, bu yabancı tüccarlar hangi ülkede olurlarsa olsunlar, yolda, izde, geçitlerde ve iskelelerde kendi hallerinde ticaret yaparlar iken, hiç bir kimseyi, onların mal ve eşyalarına, kendilerinin rıza ve arzuları olmaksızın müdahale ettirmeyeceksiniz. Hiç bir kimse, eksik para ile veya parasız olarak veya cüzî bir baha karşılığında eşyalarımı alamayacak ve her ne alınırsa ise tam karşılığı ödenerek alınacak, bunlar güven ve emniyet içinde muâmele görecekler, ayrıca mahallî idareciler ve vekilleri tarafından, hiç bir kimsenin şeriat hükümlerine ve Hümâyûn ahdine muhalefet ederek, bunlara müdahalesine fırsat verilmeyecek ve aksi şekilde davrananların isimlerini yazarak bildireceğiniz gibi, bu konuda tekrar şikâyetle mahal bırakmayacaksınız.

Bu hükmümü, bundan böyle ellerinizde devamlı bir vesika olarak muhafaza edersiniz, Zilhiccenin ilk günleri, dokuzyüz doksan altı senesinde yazılmıştır. Korunan, gözetilen şehir İstanbul."

intişarına karşı ika' edilen mümanaatin izâlesi emir olunduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Paşa merhumun Netâyicül Vukûât'da (17) bahs eylediği kitab ve fermanın bu kitab ve ferman olduğunda şüpheli edilemez. Zira Netâyicül Vukûât 996 tarihli fermanı bahs etmektedir. Bu fermanın tarihi de 996'dır. O asra göre büyük bir mesele olan böyle işe dâir aynı sene zarfında iki ferman, ısdâr edilmesine ihtimal verilemez. Hakikaten fermanı hâvi olan kitabda Vâsıf Târîhi hacminde bir mücelleddir. Paşa merhum bu kitabı görmüş olmak muhtemeldir. Bahs eylediğimiz kitab elyevm Emîri Efendi hazretlerinin himmetiyle teessüs eden Millet Kütüphanesinin Cârullah Efendi kısmındadır. Şu zikr olunan vesika 996 tarihinden evvel huruf-u şarkiye ile Türkçe kitab basıldığını müsbet olup andan evvel Fârisî ve Arabî lisanları üzerine tab' vâkı' isede Türkçeye dâir başka bir kayıt olmadığından Türkçe tab' hakkında ferman-ı mezbûru ilk vesikâ olarak kabûl-ü lâzımdır. Fakat bununla memâlik-i Osmâniye dahilinde Türkçe tab' icra edildiğine kanaat getirilemez.

SÖZLÜK

memâlik-i Osmâniye : Osmanlı ülkesi.

kıdem : kâdim olma, eskilik.

ısdâr : çıkarma, çıkarılma.

tecddid : yenileme.

irâde : emir, ferman, buyruk.

netâyic : neticeler, [kelimenin aslı 'netâic'dir.]

manzûr : bakılan, görünen, görülmüş.

suûbet : güçlük, zorluk.

muzlim : karanlık.

irâe : gösterme, tâyin etme.

nakise : kusur, kabahat.

esâtiz, esâtize : üstadlar, ustalar.

ıka' : yapma, yaptıрма.

mezbûr : adı geçen, yukarıda söylenmiş olan.

mahrûse : korunan, gözetilen, mukaddes şehir.

(17) Netâyicül-Vukûât, 3. C., 2. tabı, İstanbul, 1327, 110. s.